

Reisverhalen Gerard Jacobs

EEN TROTSE NATIE

“PORTUGAL EN DE WERELD”

‘Europa ontving de wereld uit handen van de Portugezen,’ beweert Paulo Henriques, directeur van het Museu Nacional de Arte Antiga in Lissabon tijdens de opening van de tentoonstelling *Portugal e o Mundo*. ‘De Portugese ontdekkingsreizigers staken als eersten de oceanen over. Ze ontdekten de wereld en legden contact met andere volkeren en culturen.’ Ter ere van de grote Portugese ontdekkingsreizigers, zeevaarders zoals Vasco da Gama, Gil Eanes en [Afonso Albuquerque](#), die het Portugese wereldrijk in de 15^e en 16^e eeuw hebben gesticht, wordt tot 11 oktober in het Museu Nacional de Arte Antiga een overzichtstentoonstelling gewijd aan de Portugese Gouden Eeuw.

Een wereldrijk

‘De Portugezen hebben,’ beweert professor Jean Michel Massing uit Cambridge, ‘over het algemeen geen moeite met hun koloniale verleden. Ze zijn anders dan de Nederlanders. Ze zijn trots op hun geschiedenis,’ stelt hij vast als hij ons rondleidt over de tentoonstelling. Jean Michel Massing, fellow of Kings College in Cambridge, is een van de samenstellers van de expositie over de Portugese ontdekkingsreizen die begonnen in de 15e eeuw. ‘Europa ontving inderdaad de wereld uit handen van de Portugezen en daar zijn ze terecht bijzonder trots op,’ zegt hij terwijl werklieden, veel te laat, de laatste hand leggen aan de opbouw van de tentoonstelling in Portugals belangrijkste museum. ‘De Portugezen, onder aanvoering van Hendrik de Zeevaarder, creëerden als eersten een wereldrijk. Ze staken de oceanen over,

vestigden zich in Azië, Afrika en Amerika en brachten de culturele uitwisseling tussen de continenten op gang. Zij bepaalden vanaf de 15^e eeuw, in hoge mate onze kijk op de wereld. En andersom. De eerste Europeanen die in Afrika, Calicut of Japan arriveerden waren Portugezen: Gil Eanes, Vasco da Gama, Afonso de Albuquerque, Ferdinand Magellaan. En natuurlijk de Portugese Jezuïeten die in hun voetspoor reisden.’

Geen schuldgevoel

Meer dan 200 kunstvoorwerpen uit de hele wereld zijn in Lissabon bijeengebracht: landkaarten uit het begin van de 15^e eeuw die de nieuwe ontdekkingen in beeld brachten, ivoren beelden uit Benin en Ghana, schilderijen van naakte, dansende Indianen in Brazilië, kamerschermen uit Japan en China, schilderijen van de haven van Lissabon in de 15^e eeuw en natuurlijk – de Portugezen verkenden niet alleen de wereld, ze droegen ook het christendom uit – schilderijen van Jezuïeten die in Azië de bevolking onderwezen en probeerden te bekeren.

‘De Portugezen hebben geen schuldgevoel over deze periode,’ vertelt Massing. ‘Ze ontdekten de wereld, ze bouwden een handelsnatie op, ze trouwden en vermenden zich met de lokale bevolking, ze integreerden, assimileerden. Deze tentoonstelling behandelt de interculturele uitwisseling tussen Portugal en de rest van de wereld, over het begin van een dialoog tussen Europa en de andere continenten. Hij gaat niet over territoriale expansie, over slavernij en geweld, of over uitbuiting. Natuurlijk vond dat ook plaats, soms in hoge mate zelfs, maar deze tentoonstelling concentreert zich op de culturele uitwisseling die tot stand kwam.’

De Nobele Generatie

Pronkstuk op de tentoonstelling is het zesdelige altaarstuk *Painéis de São Vicente de Fora* uit de 15e eeuw, geschilderd door Nuno Gonçalves en eigendom van het MNAA. Rondom de Heilige Vincente, de beschermheilige van Portugal, staan de notabelen van Lissabon uit die periode en de kinderen van koning João I. ‘Het is onze Nachtwacht,’ vertelt Teresa Newbery van het Portugees Verkeersburo die twee dagen lang, onvermoeibaar en erudiet, onze gastvrouw in Lissabon zal zijn. ‘De panelen waren eeuwenlang zoek, tot ze op het eind van de 19e eeuw in een klooster in Lissabon teruggevonden werden.’

‘De kinderen van koning João I worden de Nobele Generatie genoemd,’ vertelt ze. ‘Ze zijn de stichters van het Portugees wereldrijk. Onze belangrijkste schrijver, Luiz Camões, noemde ze zo in zijn boek *Os Lusíadas*: de Nobele Generatie.’

‘Rechts van São Vicente staat Prins Henrique, De Zeevaarder, die de ontdekkingsreizen organiseerde. Links van de heilige Vincente staat waarschijnlijk Doña Isabel, de zuster van Hendrik. Zij trouwde met Philips de Goede, een Vlaming.’

In het vierde paneel staat Prins Fernando afgebeeld, ook een zoon van João I. ‘De Heilige,’ zo noemen wij hem. Hij stierf in gevangenschap bij de moslims, in Fez, in Marokko, tijdens de oorlog met de islam.’

Een boude bewering

Sommige Portugese historici beweren dat Prins Fernando de vader is van Columbus, die hij in zijn jonge jaren zou hebben verwekt bij een minnares. ‘Sommige historici geloven oprecht,’ zegt Newbery, ‘dat Amerika ontdekt is door een Portugees. Columbus, zoals jullie hem noemen, komt niet uit Genua, zoals de Italianen beweren. Hij komt ook niet uit Sevilla, zoals

de Spanjaarden claimen. Hij komt uit een dorpje in de Alentejo, Cuba. Hij zou de zoon zijn van Isabel Gonçalves Zarco en prins Fernando. Een bastaard. Maar bastarden hebben een belangrijke rol gespreeld in de Portugese geschiedenis.’

Of ze gelooft in de theorie die buiten Portugal door niemand serieus wordt genomen? Ze glimlacht minzaam: ‘Hij vervult ons met trots. Gun ons die trots. Dit paneel is vol mysteries,’ zegt ze. ‘En de geschiedenis van de ontdekking van Amerika is vol list en bedrog.’

Op paneel vijf knielt volgens Teresa Newbery, prins Afonso, de eerste hertog van Bragança. ‘Ook hij was een bastaardzoon,’ vertelt ze. ‘Hij werd verwekt door koning João I bij zijn minnares Inês Pires, de dochter van een joodse schoenlapper uit een dorp in de Alentejo.’ João verwekte drie kinderen bij zijn geliefde voor hij trouwde met Philippa van Lancaster, de moeder van Hendrik de Zeevaarder. Philippa liet Inês Pires opsluiten in een klooster. ‘Het was heel gebruikelijk dat bastaardzonen opgroeiden aan het hof,’ zegt ze.

Na een lange, interne strijd veroverden de nakomelingen van Afonso de troon in Portugal en het Huis van Bragança zou Portugal tot 1910, toen de monarchie werd afgeschaft, regeren. ‘Ons koningshuis stamt dus af van een bastaardzoon,’ concludeert ze lichtvoetig.

Mosteiro dos Jerónimos

De tentoonstelling in het Museo Nacional de Arte Antiga is een goed vertrekpunt voor een tocht door de Portugese geschiedenis.

José Soares, een Engelstalige gids die sprekend op André Agassi lijkt, neemt ons op een morgen, vóór openingstijd, mee naar het Mosteiro dos Jerónimos.

Het klooster op de oever van de Taag, werd gebouwd ter ere van de ontdekkingsreis van Vasco da Gama naar India. De zeevaarder ligt aan de linkerzijde van de ingang.

De eerste reis van Vasco da Gama was overigens geen succes. Eenmaal gearriveerd in India met de hulp van een loods uit het Afrikaanse Malindi, weigert de koning van Calicut de cadeau’s van Vasco da Gama in ontvangst te nemen. Minachtend bekijkt hij de geschenken: ‘twaalf stuks gestreepte stof, zes hoeden, vier koralen halssnoeren, zes metalen waskommen, een kist met suiker, twee vaten olijfolie en twee vaatjes honing.’

Het was een armzalig begin van ‘de interculturele uitwisseling’.

Calicut was in die jaren een belangrijke havenstad, die door Chinese zeelieden en Arabische kooplieden werd bezocht en de Portugezen maakten met hun kleine, eenvoudige schepen en hun goedkope handelswaar weinig indruk.

Vasco da Gama ontvluchtte de stad, zonder specerijen, zonder goud, zonder edelstenen.

In 1500 zeilde Pedro Álvares Cabral naar India met 13 schepen en 1200 soldaten. Toen de handelaren van Calicut opnieuw weigerden om hun specerijen aan de Portugezen te verkopen, bombardeerde Cabral de stad en schoot hem in puin.

Twee jaar later richtte Vasco da Gama volgens het reisverslag van een Vlaamse matroos aan boord van zijn vloot, opnieuw een bloedbad aan in Calicut.

Een trotse natie

Aan de andere kant van de ingang staat de graftombe van Luís de Camões, de eenogige schrijver die in 1572 het gedicht *Os Lusíadas* publiceerde over de eerste reis van Vasco da Gama naar Calicut en India. ‘In de tijd van de dictator Salazar,’ vertelt Soares, ‘toen Portugal op zoek ging naar helden, werd Camões razend populair. Salazar citeerde hem onophoudelijk in zijn toespraken om de grootsheid van de Portugese natie te benadrukken. Net zoals hij

overal standbeelden van Hendrik de Zeevaarder liet plaatsen, en het monument ter ere van de ontdekkingsreizigers, het Padrão dos Descobrimentos, dat voor het Jerónimos staat. ‘Natuurlijk vervult ons verleden ons met trots,’ vertelt Soares. ‘Wij waren een klein land, met minder dan één miljoen inwoners. Arm, in een uithoek van Europa, geteisterd door de pest. Natuurlijk zijn er verschrikkelijke dingen gebeurd. Ons rijk werd met kanonnen veroverd. Vasco da Gama was geen lieverdje. Maar verplaatst je in die tijd. Heb bewondering voor de moed van onze zeelieden, die zonder kaarten de wereld overvoeren. Die hun bijgeloof afwierpen. De oceanen overstaken. Natuurlijk waren we op zoek naar rijkdom, naar specerijen, goud. We handelden in slaven, ook Hendrik de Zeevaarder. Maar we ontdekten de wereld. Het vervult ons met diep respect en grote trots voor deze mannen.’

Een noodlottige veldslag

‘Toen het Mosteiro dos Jerónimos werd gebouwd, arriveerden de schepen hier uit Afrika en Azië aan de kade van Lissabon. De zeelieden spraken met de bouwmeesters en de metselaars. Ze vertelden wat ze gezien hadden: olifanten, ananassen, palmen. Die motieven werden verwerkt in de kerk. De pilaren waaieren uit als palmbomen. De praalgraven van de koningen worden gedragen door olifanten. En overal in de pilaren zijn ananassen gemetseld.’ Hij neemt ons mee naar een zijbeuk van de kerk waar koning Don Sebastião begraven ligt. ‘Wij konden de weelde niet dragen,’ zegt hij. ‘Koning Sebastião was 14 jaar oud toen hij 1568 de troon besteeg. Dat was jong, zelfs voor die tijd. Hij was onbezonnen. Hij verklaarde de islam de oorlog en besloot om de moslims op hun eigen terrein aan te vallen. Zonder plan trok hij met zijn leger naar Noord-Afrika. Het was een bloedbad. Het hele leger, 18.000 man, werd in de pan gehakt. Het hele Portugese kader werd in één rampzalig gevecht, vernietigd. De Spanjaarden grepen hun kans. Philips II viel Portugal binnen en 60 jaar lang werden we door de Spanjaarden bezet. We zijn de klap nooit meer te boven gekomen.’

Doen Niet doen

De tentoonstelling in het Museo Nacional de Arte Antiga loopt tot 11 oktober 2009.

Rua das Janelas Verdes in Lissabon

www.mnarteantiga-ipmuseus.pt

Standaardwerk over de Portugese ontdekkingsreizen is: Prince Henry ‘the Navigator’, A Life van Peter Russell, voormalig hoogleraar aan de universiteit van Oxford. Uitgegeven door Yale University Press 2000.

De belangrijkste monumenten over de Portugese ontdekkingsreizen:

Het Jerónimos klooster:

www.mosteirojeronimos.pt

Het Monument voor de Ontdekkingsreizigers:

www.padraodescombrimentos.egeac.pt

Toren van Belém:

http://www.mosteirojeronimos.pt/index_torre.html

Maritiem Museum

<http://museu.marinha.pt/museu/site/pt>

We overnachten in het Janelas Verdes, een van de Hoteis Heritage, een keten van sfeervolle (maar prijzige) hotels in het historische centrum van Lissabon: www.asjanelasverders.com in de Rua das Janelas Verdes 47, op loopafstand van het Museu Nacional de Arte Antiga Sfeervol, met een dakterras met uitzicht over de Taag en de haven.

www.heritage.pt

We lunchten in de tuin van het York House, een voormalig klooster uit de 17e eeuw.

www.yorkhouselisboa.com

We dineerden in de Clube dos Jornalistas in de Rua das Trinas 127, ontmoetingsplaats voor Portugese journalisten, schrijvers en diplomaten.

<http://www.clubedejornalistas.pt/>

Vlak bij het Jeronimos klooster zit de patisserie Pastéis de Belém in de Rua Belém

www.pasteisdebelem.pt

Luis Camões **Os Lusíadas** (De Portugezen) werd vertaald in 1777 door Lambartus Stoppelaar (eerste druk kost ongeveer 350 euro): 8816 versregels
Een aantal verzen uit 'het onsterfelijk epos tot verheerlijking van Portugal en het Portugese volk' is gedeeltelijk opnieuw vertaald in 1972 en gepubliceerd door de Koninklijke Bibliotheek in Brussel ter gelegenheid van 400^e verjaardag van de eerste publicatie van *Os Lusíadas*.

Andere delen van het epos zijn terug te vinden in "Beknopte geschiedenis der Portugese letterkunde", samengesteld door Dr. M de Jong:

*De waap'nen; en de wijdvermaarde helden
Die, van het Westerstrand van Lusitanië (Portugal),
Door zeeën, nooit tevoren nog bevaren,
Passeerden zelfs het eiland Taprobana (Sri Lanka);
En in gevaar en krijg zich dapperden betoonden
Dan men verwachten mocht van mensenkraft;
Die bij ver wonend volk hebben gegrond
Een nieuwe staat, die thans hun faam verkondt;*

*En dan daarbij het glorieus herdenken
Dier Koningen, die steeds hebben verbreed
Geloof en Heerschappij; en die de zond'ge landen
Van Afrika, van Azië, verheerden en verbrandden;
Die mannen ook, die door hun wakk're daden
Zich van de wet des doods hebben bevrijd –
Zal 'k in mijn zang nu wijd en zijd verbreiden
Wen tot dit doel mijn hart en hoofd mij leiden!*

*Bezingt van wijze Griek noch van Trojaan
De grote tochten, die zij eens volbrachten;*

*Vergeten zij, van Alexander en Trajaan,
De faam der zege, die zij eens bevochten!
Want ik zing nu van Lusitaanse helden,
Die door Neptuun en Mars gehoorzaamd zijn.
Verstomm 'n nu al wat de oude Muzen loven:
Een nieuwe moed verheft zich hoog daarboven!*

De heldendaden van Odysseus en Aeneas verbleekten volgens Camões, dus vergeleken met de prestaties van Vasco Da Gama en de andere Portugese helden die een nieuw wereldrijk stichtten.

*Gij Portugezen, klein maar dapper volk,
Die niet uw zwakke krachten hebt gewogen,
Gij, die ten koste van uw vele doden
Het G'loof in 't Eeuwig leven dus verbreidt;
Zó heeft de Hemel 't Volk'renlot bestemd,
Dat gij, hoe klein uw aantal wezen moge,
Een grote rol speelt in de Christenheid:
Want zó hoog, Christus, heft Gij need'righeid!*

In de Engelse vertaling van Os Lusíadas door Landeg White (The Lusíads, Oxford World's Classics, 1997) wordt De Lusíaden vergeleken met 'de eerste beelden van de Apollo 8 van de aarde en de maanlanding'.

Een gewaagde vergelijking: Ibn Battúta was Camões al voorgedaan in de 14^e eeuw, net als Marco Polo. En de Arabieren en Chinezen voeren voor de komst van Vasco da Gama, al eeuwenlang tussen Afrika en Azië.

Maar het blijft opmerkelijk dat Os Lusíadas in Nederland niet in een moderne vertaling beschikbaar is, alhoewel zijn lyrische gedichten in 2007 door de Arbeiderspers werden uitgegeven: Ware voor zo lange liefde niet zo kort het leven (vertaald door August Willemsen).

Jan Slauerhoff verhaalt over de omzwervingen van Camões in Azië in Het Verboden Rijk (1932). Opnieuw uitgegeven door Nijgh & Van Ditmar in 2004

Reisverhalen Gerard Jacobs